

Olasz- és Franciaországban már 1472-ben, Hollandiában 1473-ban, Angol- és Spanyolországban 1474-ben, Lengyelországban 1475-ben, Ausztriában és Dániában 1482-ben, Svédországban 1483-ban, Morvaországban 1500-ban; sőt nálunk is már 1472-ben felállt a budai intézet, s már 1473-ban megjelent a budai Krónika. Legfeljebb csak a magyar könyvnyomtatás elterjedése foroghat szóban (47. l.). Az ilyesmit azonban csak apróságok a tankönyv igazi nagy értékéhez képest. Állam- és alkotmányellenes, vallás-erkölcsbe ütköző tanokat nem tartalmaz, módszere tudományos és következetes; a munka a maga egészében a stilisztika terén haladást jelent. Papírja, nyomása, kiállítása szép és tiszta, ára mérsékelt: mindezeknél fogva *engedélyezendőnek* tartom.

SZÉCHY KÁROLY.

Szinnyei József: Rendszeres magyar nyelvtan. A közép- és polgári iskolák III. osztálya számára. 5. átdolgozott és tetemesen rövidített kiadás. Budapest, 1897. Hornyánszky V. 8°, 115 l. Ára kötve 80 kr.

Halász Ignác: Rendszeres magyar nyelvtan. A közép- és polgári iskolák III. osztálya számára. Budapest, 1897. Lampel R. 8°, 103 l. Ára füzve 60, kötve 80 kr.

Egy, a legjobbak közé tartozó s határozottan legelterjedtebb régi iskolai nyelvtanunk átdolgozott kiadásáról s egy egészen új ilyfajta könyvről akarok e sorokban számot adni.

I. Szinnyei valódi közóhajnak felelt meg, midőn 200 lapnyi, sűrűn s aprón nyomtatott könyvét, mely egyszersmind magánhasználatra is volt szánva, egy 115 lapos, ritkább- s nagyobb nyomású és kizárólag az iskolai használatnak szánt könyvecskébe vonta össze. Bizony nagyon is ideje volt már az összébbvonásnak! Mert hogy is lehessen névleges heti három leckeórán (névleges, mert kettő közülök az olvasmány tárgytartalmi magyarázatának, szavalatnak, gyakorlatírás meg javításnak és a reáliskolákban azonfölül még a polgári ügyiratok tárgyalásának is van szánva, valóképen tehát csak *egy* s így évi 34—35 órában) egy 200 oldalas könyvet elvégezni, még ha az nagyjában már ismert dolgokat tartalmaz is? Pedig hát nem is volt az mind oly nagyon ismeretes, a mit a régi rendszeres Szinnyei az előző osztályok módszeres könyvéhez képest nyújtott; csak a váza, a lényege volt ismeretes a diák előtt az előző tanulmányokból, a kiszínezés, a tárgyalás s az adathalmaz egészen új volt előtte. Szinnyei tehát azzal, hogy nyelvtana előbbi 13 és $\frac{1}{2}$ ívét a jelen kiadásában $7\frac{1}{2}$ -re apasztotta, nagyon lekötölte azon iskolákat, melyekben könyveit eddig használták, de nem kevésbé azokat is, melyekben

ezentúl használandják. S nagy dicséret ő rá nézve, hogy ez apasztást a nélkül végezte, hogy valami lényegeset kihagyott volna; ez is bizonyítja, hogy mennyi — magában véve becseset, de az iskola szempontjából mégis — feleslegest tartalmazott a régibb kiadású nyelvtan.

A rövidítés azonban nem pusztá törlésből áll, hanem czélszerű átalakításból és javításból. Így pl. igen ügyesen megrövidítette a régi Bevezetést a maga általános nyelvi tájékoztatójával és terjedelmes nyelv-járási fölosztásával. A *Hangtanból* is csak annyit hagyott meg, a mennyi a helyesírás és az alaktan sikeres tanításához okvetetlenül szükséges; így nevezetesen a hangok fölosztását és változásait most helyesebben csoportosította és áttekinthetőbben tárgyalja. A *Szótanban* most a nyelvtörténeti fejlődésnek megfelelőleg az összetételeket rendesen — kár, hogy nem mindig — a szóképzés előtt tárgyalja. A szóképzés tárgyalása most általában rövidebb. Helyeselhető újítás az is, hogy az *ige* mint legfontosabb beszédrész most megelőzi a fejtegetésben a névszókat, s hogy a róla szóló tárgyalás most rövidebb és következetesebb. Az igeragozási példákat most áttekinthetőbb tabellákban nyújtja Szinnyei, de kár volt teljesen kihagyni belőlük — talán elég lett volna mint kevésbé használatosakat petittel szedetni — az elbeszélő, a folyamatos és végzett múltat meg a végzett jövőt, a fölszólító múltat és föltételes jövőt. Mert hisz azzal még nem buzdítunk használatukra, ha — kivált rendszeres nyelvtanban — rendszeresen be is mutatjuk ragozásukat. — Új és fontos a *főnevek* tárgyalásánál a földrajzi nevek helyhatározó ragozásának a bemutatása. A mellérendelőleg összetett főneveknél azonban nem jó helyen szerepel a *sírás-rivás*, mert ez nem az ikerszavakhoz, hanem a rokonértelmű mellérendelésekhez sorolandó. A «tárgyrag» cz. fejezetben nem ártott volna megemlíteni, hogy a birtokos személyraggal ellátott tárgy mellől el is maradhat a *t* tárgyrag. A *melléknevek* nagyon is subtilis fölosztását elhagyta most Szinnyei s képzésük tárgyalása is most logikusabb. De miért maradtak ki a jelenleg már ugyan főnéviesített, de tényleg mégis határozós *melléknévi* összetételek: alattvaló, ajtónálló, nyárson-sült stb? — Helyeslendő a *névmások* fölosztásában a kölcsönös névmás (egymás) fölvétele, mely az előző kiadásból szórén-szálán elveszett. De talán elég lett volna a visszaható névmáshoz mint alfajt csatolni, semmint így külön fejezetben ez egyetlen névmással foglalkozni. A személynévmások ragozásában is helyeselhető újítás a személyragozott viszonyragok tüzetes tárgyalása. De miért nem maradt meg itt a pronomen possessivum jelölésére a régi, szerintem helyesebb: *birtokosnévmás* elnevezés s miért lépett helyébe a *birtoknévmás* (besitzanzeigendes Pr.)? Hiszen ebben a példában: ez a könyv az *enyém* az «enyém» nem a birtokot (mert ott van külön kifejezve: a könyv), hanem igenis a birtokos személyét jelöli. — A Szótan többi tényezői: számnevek, határozók és

rokonértelmű szavak is mind rövidebb és világosabb bemutatásban részesülnek most, mint az előző kiadásokban.

A *mondattanban* a *kiegészítőnél* még megemlíthette volna Szinnyei, hogy a *múltam* ige mellett is használunk kiegészítőt: 11 éves múltam. — Az örökösen kísértő *határozók* tárgyalása most számos eltérést tüntet föl a régitől. Így a régi 9 önálló határozócsoport helyett Szinnyei most csak ötöt vesz föl: 1. *helyhatározók* (igazi és képes h.), 2. *időhatározók* (s ide teszi a számhatározót is, mely azelőtt külön csoportot képezett), 3. *állapothatározók* (melyek ezelőtt mint alfaj a képes helyhatározókhoz tartoztak) s ide sorolja a: társ-, eredet- és eredményhatározót is, 4. a félig új *módozathatározók* (ide sorolja a fok-, mérték-, eszköz-, ok- és célhatározókat) s 5. az egészen új *tárgyhatározók** (alfajok gyanánt ide tartoznak a részes- és hasonlító-határozók is). Tárgyhatározók pl. Szinnyei szerint: *vlkiről* beszélni, írni; *vlkire* *vlmire* gondolni, vágyani, hallgatni, vigyázni; *vlmihez* érteni; *vlmin* gondolkozni, szánakozni; *vlmiben* gyönyörködni stb. Látnivaló, hogy ezek a régi képes helyhatározók. De hát akkor mire való a jelenleg már rendkívül sutának maradt képes helyhatározócsoport külön felállítása? Következetesség szempontjából az egész képes helyhatározó maradékot a tárgyhatározók csoportjába kellett volna fölvennie a szerzőnek. Mert hát tulajdonképen mi különbség van már most: *mulatságon* jár az eszed és: a csata tervén gondolkozott — két határozója közt, hogy az elsőt képes helyhatározónak, az utóbbit pedig tárgyhatározónak mondja Szinnyei? Vagy: más tervben állapodtak meg (kép. helyhat.) és: nem telt *benne* gyönyörűsége (tárgyhat.). Vagy: belevágott a szavamba (kép. helyhat.) és: belesült a köszöntőbe, meg: beleúnt a háborúskodásba (tárgyhat.). Tisztán tudományos szempontból még érthetőek a hajszálfinom megkülönböztetések, mert az első sorbeli példákban az ige cselekvése tényleg valami képleges helyre vonatkozik, a másodsorbeliekben pedig a *terv* a *gondolkodás* tárgya stb. Bár e tekintetben is szó fér még e megkülönböztetéshez, mert pl. a: *mulatságon* jár az eszed-féle mondatban a *mulatságon* inkább csak alakilag vehető képes helynek, valójában pedig ez époly tárgya az *észjárta* *tásnak* (gondolkodásnak), mint a másik példában a *terv* a *gondolkodásé*. És így tovább: a *megállapodás* eredménye (tárgya) a *más* *terv*, a *belevágásé* a *szó* stb. Látnjuk tehát, hogy még a tudományos szempont sem igazolhatja e subtilis megkülönböztetést, annál kevésbé a pädagogiai. Mert hát minek is zavarjuk meg a tanuló elméjét ki nem forrott elméletekkel? E két csoportot tehát a jövőben legcélszerűbb egybe olvasztani, még pedig a tárgyhatározók csoportjába, vagy ha Szinnyei a maga alko-

* Balogh Péter pendítette meg először, hogy ezt a szükséges határozócsoportot illeszszük bele a határozótanba. (Magyar Nyelvőr 1897. szept.)

tásával: a képes helyhatározóval épen nem akarna szakítani, akkor maradjon meg inkább ez a maga meg nem osztott voltában. — A határozóknak alak szerinti tárgyalása: határozószók, ragos és névutós határozók szerint, a mely ügyis a II. osztály egyik főfeladata volt már, most bizvást elmaradhatott s ez magában véve is két ívnél több megtakarítást jelent. — Rövidebb és világosabb most a *szórendről* szóló rész is. — Helyeselhető újítás az is, hogy Szinnyei most már szakított az ú. n. öszszevont mondatok avúlt tanával s helyette egymásmellé rendelt (többtagú) mondatrészekről beszél. — Rövidebb most az *összetett mondatok* tárgyalása is. Természetes, hogy a szerzőnek új határozó-elméletéből kifolyólag a határozó mondatokat is új elméletéhez képest kellett tárgyalnia. A jelző mellékmondatoknál megemlíthette volna még az ú. n. *hasonlító jelző mondatokat* (a milyen — olyan) is. Helyeselhető újítás itt még: a mellékmondatnak mondatrészszerű való átalakítása cz. fejezet fölvétele.

Végeztünk. Lehetőleg pontosan igyekeztem egybevetni a régi kiadást az újjal, hogy így kiderüljön, mennyivel hasznavehetőbb lett ez eddig is talán leghasznavehetőbb iskolai nyelvtanunk. Ha még megemlítem, hogy ugyane czélt szolgálják a nagyobb és kövőbb betűk s a könyvnek tetemesen olcsóbbá tévése (1 frt 40 kr helyett most kötve csak 80 kr), akkor eléggé ajánlatosnak mutattam be e derék nyelvtanunkat.

*

II. A mi jót elmondtunk Szinnyei új nyelvtanáról, elmondhatjuk *Halászeről* is. Halász már Szinnyei rövidítése előtt csak 6¹/₂ íves rendszeres nyelvtant frt; az üdvös rövidítés kezdeményezése tehát határozottan Halász érdeme, szintűgy az is, hogy könyvét már Szinnyei előtt is a magánhasználat kizárásával csak az iskolai szükségletnek szánta. Jelességei: *rövidség és világosság* a Szinnyei jelességeivel közösek. Ezeken kívül van a Halász nyelvtanának még egy különleges jelessége, hogy t. i. az alaktant, azaz ennek egyik főrésztét: a ragozást a beszéd-részek mondatnyi szerepléséből kiindulva tárgyalja s viszont a mondat-tanban mindig kefejtí, hogy az egyes mondatrészek micsoda beszéd-részekből alakultak. E dicsérendő eljárással az egymástól különállónak látszó két nyelvtani részt mindenesetre közelebb hozta egymáshoz. Igen helyeselhető Halásznak az az eljárása is, hogy két olyan fejezetet is fölvett rövid tárgyalásban nyelvtanában, melyek eladdig hiányoztak minden ilyfajta könyvből, értem a: beszéd-részek fölcserelődéséről és: az átvitt értelmű szókról szóló fejezeteket. Így most a szók jelentésének változásáról* szóló fejezet nála teljesebb logikus egészet nyújt, mint

* Külső eszközökkel s azok nélkül történt jelentésváltozás egyaránt.

bármely más ilyfajta hazai nyelvtanunkban. Helyeselnünk kell azt is, hogy a változó tövű igék ragozásáról, az egyszemélyűekről és a hiányosakról — az eddigi nyelvtanok ezen mostoha gyermekeiről — a tárgy fontos és szükséges voltához képest külön fejezetekben beszél. Egyes apróbb megjegyzéseim e derék nyelvtanra a következők.

A hangzókat fajaik s alosztályaik szerint jó lett volna külön táblázatokban feltüntetni. Miért maradt ki egy fontos magánhangzóváltozás, az ú. n. hang elveszés: ál(o)mos, gazd'asszony stb? A magánhangzóilleszkedést egybe lehetne foglalni a magánhangzóváltozások cz. fejezettel. Kár volt említetlenül hagyni — kivált *tanulóknak* szánt *rendszeres* nyelvtanban — a szavak elválasztását vagy megszakasztását s a különös írású családneveket: Dessewffy stb. — A főnév és névelő meghatározása szabatosabb is lehetne. A szóösszetételt a történeti fejlődésnek megfelelőleg a képzésnél előbb kellene tárgyalni minden beszédrésznél külön, és itt jó volna megemlíteni, hogy az összetételben az előtag az alapszó fogalmi körének megszükitését czélozza, a képző új jelentésű szót, a rag pedig gondolatilag (mondatilag) viszonyítottat szolgáltat. Szintűgy a főnévnel előbb tárgyalandó a legfontosabb beszédrész: az ige. A szenvedő, ható és visszaható igék képzését a deverbális igeképzéshez kell csatolni. Mellérendelő összetételeket Halász nem ismer, ezek nála az ikerszók csoportjában szerepelnek. Pedig hát nyilvánvaló, hogy ezek rokon ugyan, de mégis különváló dolgok. Pl. *ország-világ* még alakilag sem vehető egynek *ingó-bingóval*. Ez már a túlságig vitt egyszerűsítő összevonás. A magánvaló vagy concret főnevet zavar elkerülése kedvéért nem mondanám «összevontnak vagy érzékinék». A tulajdon- és anyagneveket nem ártana kissé bővebben kifejteni. Helyeselhető, hogy Halász kiemeli: a főnévi összetétel melyik faja a leggyakoribb, de viszont mulasztás, hogy a ritkábbakról: tárgyas, határozós nem is emlékszik meg. A deverbális főnévképzés kiegészítendő még a *cselekvőt* jelentők csoportjával: jövevény, szökevény. A birtokképző (23. l.) rossz helyen van a ragok közt, mert annak a denominalis főnévképzők közt a megfelelő helye. A helynevek ragozását jó lett volna külön szakaszban fejtegetni. A melléknév fokozását Halász — egész helyesen — szervesen beillesztette a melléknévképzés csoportjába s a melléknév képzését egészben véve rendszeresebben tárgyalja mint Szinnyei; a ritkább melléknévképzők közül azonban miért maradt ki a *kora*: jókora. Helyeselhető az is, hogy Halász a személynév-mások csoportjában külön beszél a *megszólításokról*, szintűgy, hogy a névmások ragozásáról külön fejezetben szól, de a mutató névmásoknál ki kellett volna még emelni a magas és mélyhangú alakok s az — ez. — emez — ugyanez-féle alakok közti különbséget. Nagyon világosan áttekinthető a határozószók csoportosítása jelentésök szerint, de miért maradt ki a határozószók összetételéről (lélekszakadva, össze-vissza stb.)

szóló fejezet? — A mondatban az óhajtó mondatot Halász részint a föltételes kijelentőbe, részint pedig a fölkiáltóba olvasztotta bele, a világosság kára nélkül. Helyeselhető a megszólításoknak ide való fölvétele is; az alany és állítmány megegyezését azonban tüzetesebben kellene tárgyalni, avagy a 299. fejezetet idecsatolni. Az ú. n. kiegészítőt a névszói állítmányok csoportjába foglalja Halász s ez ellen itt ugyan nem tehető kifogás, de később — mint látni fogjuk — megboszúlja magát e szabatlanság. A határozókról szóló tárgyalás itt egyszerű, világos. Halász összesen csak öt határozót különböztet meg: hely-, idő-, mód- és állapot-, ok- és végül célhatározókat. A Simonyi állapothatározóit s a Szinnyei-féle képes helyhatározókat (most már jórészt tárgyhatarozókat) az *állandó* határozók címén foglalja össze.* Igaz, hogy így elvesznek a szám-, eredet- és eredmény-, fok-, mérték- és hasonlító határozók alosztályai; de ha ez az érthetőség csorbulása nélkül történik — a minthogy úgy van — akkor Halásznak ez a határozó-felosztása mint egyszerűsítésre való törekvés és arra való derék kísérlet elismerésre méltó. Helyeselhető, hogy az *igekötők helye* címen a nyelvtan e fontos részéről külön fejezetben számol be Halász, szintúgy az is, hogy a fő- és mellékmondatok összekötésével külön szakaszban foglalkozik. De hogy a kiegészítőt, mint ilyent, kiküszöbölte nyelvtanából, az most a mellékmondatok tárgyalásánál boszúlja meg magát, mert itt ismételten találkozunk az ilyen téves elnevezésekkel: állítmányi mondatok (a német Prädikativsätzenek megfelelőleg), holott nagyon is köztudomásu, hogy minden mondatrészt lehet külön mondat alakjában kifejezni, csak magát az állítmányt nem, mert e nélkül megszűnnék a főmondat mondatnak lenni.** Számnévi jelző mellékmondatra (a hány-annyi) sem Szinnyei, sem pedig Halász nem hoz föl példákat.

Azt hiszem, vázlatos bemutatásomból is látnivaló, hogy a Szinnyei- és Halász-féle nyelvtanok egyes javítható fogyatkozások daczára is ilyfajta könyveink legjobbjai: tudományos alapon épültek föl s az iskolák szükségleteinek mégis nagyon megfelelnek. Közös hiánya azonban van mindkettőnek. Halász is, Szinnyei is a cím szerint a középiskolák III. osztályának írták rendszeres nyelvtanukat. Hát a reáliskola nem középiskola előttük? Nyilván azt gondolhatják (pedig Halász még csak nem is olyan régen reáliskolai tanár volt), mert a reáliskolák egy speciális szükségletére egyikük sem volt tekintettel: *a polgári ügyiratokra*. Már pedig ez öreg hiba! De hogy is mellőzhették

* Tán megfelelőbb lenne: az «állandó vonzatú határozók» elnevezés. Ide sorozta Halász az ú. n. *részes* határozót.

** T. i. az állítmány nem mondatrész, hanem maga a mondat.

annyira a reáliskolák tanítástervét? Hiszen az egész oly csekélység, hogy még a könyv aránytalan megnövekedtétől sem lehet tartani, mert legfeljebb egy nyomatott ívet tenne ki. De ekkor meg miért irtóznak nyelvtaníróink olyannyira ennek a nyilvánvaló szükségletnek eleget tenni? Bizonyára azért, mert abban a hitben élnek, hogy az olvasókönyvek szerkesztői végzik e tisztet. Csakhogy ezek ugyanazon a jogcímen a nyelvtanírókra, mint elméletírókra — s jogosan — hártják e munkát s a szomorú vége e húzódásnak csak az, hogy az Ihász-féle nyelvtanon kívül — mely azonban rengeteg terjedelme miatt meg nem bírható a középiskolában — a reáliskolák szükségleteinek megfelelő rendszeres magyar nyelvtanunk még nincs. Vajjon mikor lesz?

Nagyvárad.

DEMEK GYÖZÖ.

Bartók László Pædagogiai Értekezései.

I. Nyílt levél.

Örömmel olvastam a «*Magyar Pædagogia*» 1897. évi VI-ik évfolyama 9-iki számú becses folyóiratából «*Irodalom*» rovat alatt N. L. aláírással ellátott *Pædagogiai értekezések* című könyvemre vonatkozó bírálatot.

Ha a bírálat igazságos, bármily éles bonczkással végzik is a műtétet, bele kell nyugodnunk. De nem így áll a dolog akkor, ha valaki tájékozatlanul, elfogultan, és nem megfelelő igazsággal méri valamely műre bírálatát. Ezen esetben az illető mű szerzője köteles felszólalni, a felvilágosításokat s a helyreigazításokat megtenni; a tévedésre a bírálót figyelmeztetni. Minthogy szerény könyvemről habár dicséretet nem vártam volna is, de olyan hangon tartott nyilatkozatot, minőt a «*Magyar Pædagogia*» N. L. könyvbírálója tett, nem vártam, nem érdemeltem. Minthogy azon irmodorban tartott bírálat nemcsak könyvem, hanem régi írói jó hírnevem sértésére irányul, szó nélkül nem hagyhatom.

Ennek rectificálására kérem a tekintetes szerkesztő urat s becses folyóiratában az alábbi pár tiszteletteljes észrevételemet közölni sziveskedjék.

A könyv bírálója mindjárt a címét kifogásolja a könyvnek s inkább «*Tanügyi egyveleg*» címet adott volna neki. Azt hiszem, hogyha egy könyvnek ⁹/₁₀-de értekezésből áll — mint a jelen esetben áll az — helyesen adatott az *értekezések* címe. Aztán azt írja: «30 önálló cikk kissé sok is egy kötetben. Inkább kevesebb cikket és hosszabbakat kellett volna bele foglalni». Már engedje meg a bíráló, de nem arról kell szólni, hogy sok vagy kevés cikkből, rövid vagy hosszúból áll egy könyv; hanem arról, hogy felöleli-e és magában foglalja-e mind azt, a mit írója abban érvényre akart juttatni, tárgyát kimerítően, jól végezte-e? Hasznos munkát teljesített-e, vagy nem? Egyszóval az adott körülményekkel kell elszámolnia. Ha a bíráló a könyv legelső lapját figyelmesen elolvasta volna, bizonynyal a fent idézett naiv kérdéseket fel nem vetette volna.